

Peter van der Veer te Utrecht

Reizen naar reinheid en verlossing

De sociale structuur van pelgrimage in India

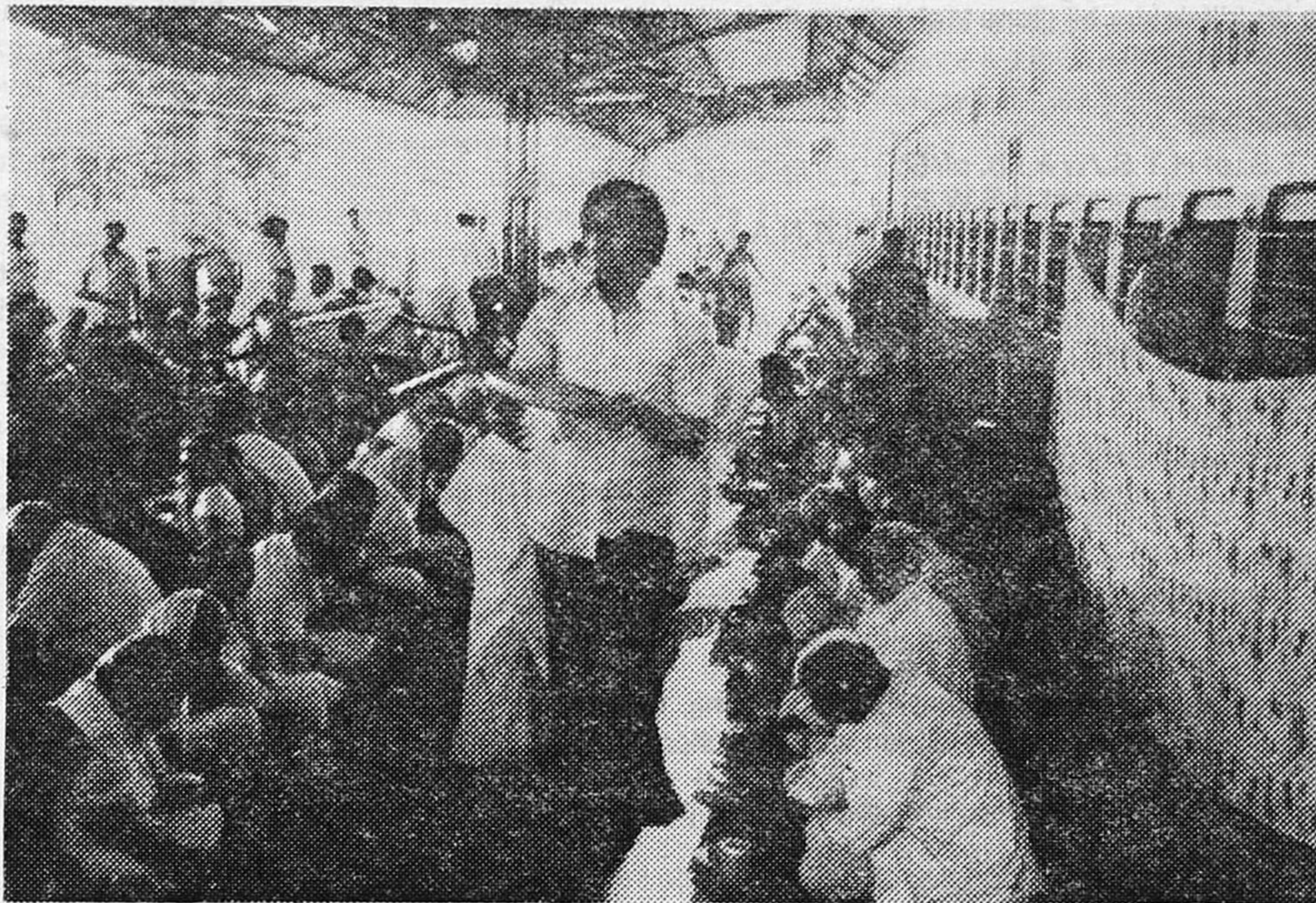
Het hindoeïsme in India kent, evenals vele andere religies, het verschijnsel pelgrimage. Hoewel pelgrimage van groot belang is, hebben de niet-westerse sociologen er nog betrekkelijk weinig studie van gemaakt. Ideologisch zijn het begrip 'reinheid', voorstellingen rond 'voorouders' en de notie 'verlossing' erg belangrijk. De rituele handelingen die tijdens een pelgrimage in de heilige plaatsen verricht worden zijn alleen met behulp van deze voorstellingen te verklaren. Daarnaast is het kaste-systeem van belang. Onreinheid wordt meestal veroorzaakt door het overtreden van kasteregels en kan door pelgrimage weer worden uitgewist. Tenslotte wordt het verschijnsel pelgrimage ook nog bepaald door de relatie priester-pelgrim, een stelsel van prestaties en tegenprestaties, en door de verhouding goeroe-leerling. Hoewel schijnbaar vrij amorf, is pelgrimage dus een in hoge mate gestructureerd verschijnsel.

Reizend met trein of bus door India kom je zeer geregeld groepjes mensen tegen, die samen reizen, zingen en op perrons hun potje koken. Vaak zijn dit geen vrolijke migranten op weg naar hun ver van huis gelegen arbeid, maar pelgrims op weg naar een heilige plaats. Ze reizen natuurlijk niet altijd in groepjes, maar als ze dat wel doen vallen ze het meest op. Onderweg komt het gesprek haast onvermijdelijk op doel en bestemming van de reis. Is de gesprekspartner dan naar eigen zeggen bezig aan een toeristisch uitstapje, dan is hij bijna altijd op weg naar een heilige plaats. Als je in een dergelijk geval met die persoon uitstapt in de heilige plaats en in staat bent hem nog enige tijd mee te maken, dan blijkt hij zich veelal te gedragen als een pelgrim. Zo valt de toevallige bezoeker van India, wanneer hij tenminste geïnteresseerd is in de mensen, die daar leven, al snel op hoe belangrijk het verschijnsel pelgrimage in India is. Dit geldt voor de meeste religies in India, maar verreweg het belangrijkste is zonder twijfel de Hindoe pelgrimage, omdat nu eenmaal rond de tachtig procent van de Indiase bevolking Hindoe is en pelgrimage in het hindoeïsme van eminent belang wordt geacht. We zullen ons hier tot de Hindoe pelgrimage beperken.

Geconfronteerd met pelgrimage ontkomt de beschouwer haast niet aan een aantal vragen van sociaal-wetenschappelijk belang. Wat beweegt mensen een lange, moeilijke en in India betrekkelijk gevaarlijke pelgrimage te ondernemen? Hoe zou een dergelijk ruimtelijk en sociaal grootschalig verschijnsel georganiseerd zijn? Als men tenslotte hierop de antwoorden zou weten, dan stelt men zich ongetwijfeld de vraag hoe het pelgrimageproces verweven is met de bredere structuren van de Indiase samenleving en de transformatieprocessen, waarin deze verwickeld zijn.

Vreemd genoeg zal men in de sociaal-wetenschappelijke literatuur over India weinig over pelgrimage vinden. Het is niet eenvoudig de oorzaken hiervan te ontdekken. De antropoloog Victor Turner, die in de jaren zeventig is begonnen met het onderzoek van pelgrimageprocessen, stelt dat het verwaarlozen van pelgrimage als belangwekkend sociaal verschijnsel binnen het antropologisch onderzoek vrij algemeen is. Hij wijt dit aan de concentratie van antropologen op lokale, in hoge mate starre structuren en patronen, in plaats van op patronen en processen op nationale of internationale schaal. Dit gekoppeld aan een sterke nadruk op verwantschap, recht, politiek en economie in plaats van op religie, ritueel, metafoer en mythe. (Turner 1974, p. 187).

Een belangrijk deel van het antropologisch onderzoek in India na de onafhankelijkheid is verricht binnen het theoretisch raamwerk van Grote traditie-kleine tradities, zoals dat ontwikkeld was door Robert Redfield. Het werk van Redfield gaat voornamelijk over het interpreteren van culturele processen, zoals we die kunnen zien binnen grote beschavingen als China en India. Redfield analyseerde het interactieproces van een Grote traditie die ontwikkeld werd in steden door van het arbeidsproces vrijgestelde literati en kleine tradities in het achterland van die steden. Enerzijds zijn die kleine tradities de voedingsbodem van de Grote traditie, anderzijds kennen ze een relatief autonoom bestaan. In het onderzoek van India werd Redfields Grote traditie spoedig geïdentificeerd als de Sanskrit-traditie, die gedragen werd door de kaste der religieuze literati, de brahmanen.

Een trein vol pelgrims is op het station van de pelgrimageplaats aangekomen. De pelgrims dineren op het perron.

De kleine tradities verschilden nogal. Soms waren het regionale en dorpsvarianten van de grote tradities, soms stam-religies. (zie voor het model: Redfield 1953 en voor de toepassing op India: Singer 1972, Part two). Deze theorie besteedt veel aandacht aan culturele processen op nationale schaal en kent daarbij de religieuze traditie een belangrijke rol toe. Daarom is het verwonderlijk, dat er nauwelijks systematisch onderzoek naar pelgrimage is verricht door deze antropologen.

Ook het andere belangrijke antropologische perspectief op de Indiase samenleving, dat ontwikkeld werd door de uitgevers van het tijdschrift 'Contributions to Indian Sociology', Dumont en Pocock, kan geen verwaarlozing van religie en symboliek verweten worden. Hier richtte men zich vanuit structuralistisch perspectief op de hiërarchische ideologie, die ten grondslag zou liggen aan het kaste-systeem (Dumont 1972). De symbolische uitdrukking van die ideologie in de Hindoe-religie werd als een belangrijk onderwerp van onderzoek gezien.

Toch zien we ook hier, dat een analyse van het in die religie zo belangrijke pelgrimageproces achterwege blijft. Het lijkt al met al onjuist de oorzaak van de verwaarlozing van pelgrimage in de antropologie van India te zien in bepaalde theoretische accenten, die dit onderzoek zouden hebben belemmerd. Het gaat mijns inziens om de focus van het empirische onderzoek. De onderzoekseenheid is haast altijd een dorp of een stam of een groep daarbinnen. Village India is het hoofdonderwerp van welke benadering ook. Het gaat dus in het onderzoek haast altijd om duidelijk te omschrijven groepen, die binnen een scherp te definiëren territorium leven. Deze gerichtheid op duidelijk gefixeerde onderzoekseenheden (zowel in ruimtelijke als sociale zin) verklaart daarnaast ook waarom men zich niet heeft willen wagen aan een grootschalig proces als pelgrimage. Hier heeft men immers ruimtelijk met uiteenlopende en verschuivende regio's te maken, die geografisch geen aaneengesloten geheel hoeven te vormen, en sociaal met moeilijk te omschrijven groepen.

Tegenwoordig komt er binnen de antropologie echter steeds meer aandacht voor de

beperkingen van het dorp of de kleine groep of stam als gesloten eenheid en richt men zich steeds meer op *wijdere verbanden*, waarin deze eenheden figureren. Dit inzicht groeit ook binnen de antropologie van religies, waarbij vooral het pelgrimage-onderzoek van Victor Turner een beslissende invloed heeft. Wat is nu pelgrimage en wat is een pelgrim? Een pelgrim is iemand die naar een heilige plaats reist en wiens reis een religieuze betekenis heeft. Hij kan zeer verschillende doeleinden nastreven met zijn pelgrimage. Over het algemeen is er sprake van een mengeling van doeleinden waarvan de pelgrim zich niet altijd sterk bewust is. De motieven van de pelgrim hangen direct samen met uiteenlopende geloofsvoorstellingen, die samen de Hindoe religie als geloofssysteem inhoud geven. Kortweg kunnen deze verdeeld worden in drie groepen: voorstellingen rond het begrip 'reinheid', voorstellingen rond 'voorouders', voorstellingen rond 'verlossing'. Direct verbonden met deze voorstellingen zijn de handelingen, die de pelgrim in de heilige plaats komt verrichten. Het is onmogelijk de betekenis van rituele handelingen te begrijpen, wanneer men deze los ziet van de specifieke voorstellingen in een religie. Zo wordt in verschillende culturen een religieuze betekenis gehecht aan het nemen van een bad in een rivier of een meer. De betekenis van zo'n handeling kan echter alleen achterhaald worden door kennis te nemen van de betrokken geloofsvoorstellingen. We zullen daarom hier geloofsvoorstelling en daarmee samenhangende handelingen gezamenlijk behandelen.

Reinheid

Het begrip *reinheid* is essentieel in het hindoeïsme. De Hindoe gelooft, dat hij na zijn sterven opnieuw geboren wordt en dat die reeks sterven-wedergeboorte steeds weer herhaald wordt. De positie, waarin hij wedergeboren wordt, is bepaald door zijn vroegere handelingen. Hij kan in een hemel (er zijn meerdere) terecht komen, maar ook hier op aarde als dier of mens al naar gelang de

vervolg op pagina 39

vervolg van pagina 37

Reizen naar reinheid en verlossing

kwaliteit van zijn vroegere handelingen. Zo is ook de sociale positie waarin de Hindoe door geboorte terecht komt, het gevolg van zijn handelingen in een vorig leven. Er zijn goede en slechte handelingen. De laatste zijn onrein en deze onreinheid hecht zich aan de transmigrerende ziel, terwijl de eerste rein en soms zelfs zuiverend zijn. Deze collectieve voorstellingen zijn duidelijk sterk gerelateerd aan het Indiase kaste-systeem. Dit is een gesloten systeem van sociale stratificatie, waarin elkaar uitsluitende (exclusieve) groepen geordend zijn in een hiërarchische rangorde. Die hiërarchie berust grotendeels op de relatieve reinheid van de kasten met als top de kasten der religieuze specialisten, de brahmanen, en als basis de kasten der onaanraakbaren. Het zal nu duidelijk zijn, dat rituele reinheid voor de Hindoe van groot belang is en dat hij zijn handelen daarnaar zal proberen te richten. Dit doet hij door zo veel mogelijk de regels van zijn kaste te volgen. Deze regels hebben veelal betrekking op de relaties met andere kasten in zaken als huwelijk, het samen eten en drinken, de beroepsuitoefening. Slechte handelingen, die onreinheid veroorzaken, zijn haast altijd overtredingen van de kaste-regels. Een mogelijkheid om die onreinheid weer uit te wissen is de pelgrimage naar een heilige plaats. Een dergelijke plaats ligt over het algemeen aan heilig water, rivier of zee, wat ook duidelijk wordt uitgedrukt in de algemene naam voor pelgrimsoord in India, *tirtha*, hetgeen doorwaadbare plaats betekent. De analogie tussen fysieke en morele zuiverheid, maakt water natuurlijk tot een zuiverende kracht bij uitstek. De pelgrims gaan dus vaak naar een heilige plaats om hun onreinheid uit te wissen, die door een sociale overtreding is ontstaan. Zij doen dit door het nemen van een ritueel bad binnen een geheel van boetedoening, zoals het zich onthouden van seksualiteit, voedsel en drank en het ritueel laten scheren van het hoofdhaar. Pelgrimage in deze situatie kan gezien worden als een sanctie op een sociale overtreding. Na een ernstige overtreding verlaat men de gemeenschap voor een tijdje door op pelgrimage te gaan. Na de pelgrimage in een sfeer van boetedoening voltooid te hebben keert men weer terug naar de gemeenschap. Meer algemeen kan dit soort pelgrimage gezien worden als een haast noodzakelijk mechanisme om de psychische druk te verlichten, die de reinheidsregels in complexe sociale situaties, waarin men om samen te kunnen leven compromissen moet sluiten, veroorzaken. Men kan de onreinheid immers altijd afwissen door pelgrimage.

Voorouders

Een ander complex van voorstellingen en riten, die belangrijk zijn in de Hindoe pelgrimage, heeft betrekking op de relatie met de voorouders. Een heilige plaats is bij uitstek geschikt om allerlei rituelen te verrichten, die de religie voorschrijft. Veel van die rituelen kunnen ook elders verricht worden, maar het effect is groter, als dit op heilige grond gebeurt. Het zou te ver voeren om al deze rituelen en de daarmee samenhangende geloofsvoorstellingen in dit artikel te behandelen. Een uitzonderlijke plaats wordt echter ingenomen door de vooroudercultus. De gestorven ouders en verdere voorouders van

een Hindoe worden verondersteld te leven in een aparte hemel (*pitrloka*: de wereld der vaders). Zij worden gevoed en vereerd door hun nakomelingen en hebben een belangrijke invloed op het lot van hun nageslacht. De Hindoe probeert door zijn voorouders te vereren met voedsel en geschenken zijn eigen situatie gunstig te beïnvloeden. Dit type cultus treffen we overal in de wereld aan, maar het bestaan en vooral het voortbestaan ervan in het hindoeïsme doet wat vreemd aan. De notie, dat zielen naar een bepaald schimmenrijk zouden gaan en daar voortbestaan lijkt immers in tegenspraak met de notie van wedergeboorte. Het naast elkaar voorkomen van noties, die elkaar, nuchter beschouwd, uitsluiten, binnen het hindoeïsme is echter geen nieuw en opzienbarend feit. Het hindoeïsme heeft een groot 'inclusivistisch' vermogen om noties uit zeer verschillende tijd en plaats naast elkaar te laten voortbestaan zonder dat dit voor de gelovigen problemen lijkt op te leveren. Hoe dit ook zij, de heilige plaats is tegelijk het aangewezen oord om reinheidsrituelen ten bate van een gunstige wedergeboorte te verrichten als om de voorouders te vereren en daarmee voorspoed te verzekeren.

Verlossing

Tenslotte vinden we in de heilige plaats nog de uitwerking van een bijzonder belangrijk idee in het hindoeïsme, namelijk 'verlossing'. Zoals we hierboven gezien hebben is het sociale leven ideologisch sterk bepaald door een hiërarchie van relatieve reinheid van elkaar uitsluitende groepen wier positie bepaald wordt door het handelen in vorige levens. Dit is een streng gesloten systeem, waaruit evenwel ontsnapping mogelijk is. Afhankelijk van de religieuze doctrine die men aanhangt, kan men of een verlossing uit de kring der wedergeboorten bereiken door een mystiek inzicht in het illusoire karakter van de ervaren werkelijkheid of door een devotievolle overgave aan de verlossende god. Deze voorwaarden voor verlossing verwerft men door te leren van een spiritueel gevorderd mens. Deze laatste wijst als een leraar (*goeroe*) de leerling (*sisya*) de weg naar de verlossing. De *goeroe* wordt als een heilig mens (*sadhoe*) gezien, wiens leven exemplarisch is en zo veel mogelijk navolging verdient. De meeste leraren leven in de heilige plaatsen, zodat de pelgrims hier niet alleen komen om hun rituelen te verrichten, maar ook om de heiligen te zien of te spreken. Sommigen komen alleen om naar deze mensen te kijken, omdat men gelooft dat alleen het zien van een spiritueel gevorderd mens evenals het zien van een godsbeeld een positief effect heeft. Vele anderen komen echter naar een pelgrimsoord om de heilige man te spreken, omdat hij hun leraar is.

Religieuze specialisten

Zoals geloofsvoorstellingen en rituele handelingen niet apart te onderzoeken zijn, zo hangt dit complex op zich weer sterk samen met sociale organisatie. Deze elementen vormen een dynamisch geheel, dat in zijn samenhang bekeken moet worden. In de pelgrimage gaat het wat de sociale organisatie betreft om de relatie tussen pelgrims en religieuze specialisten. In Ayodhya, de plaats

Peter van der Veer is verbonden aan de vakgroep Antropologie van Religies van de Vrije Universiteit. Hij doet onderzoek naar pelgrimage in de Noordindische deelstaat Uttar Pradesh.

waar ik veldwerk heb verricht, trof ik twee belangrijke groepen specialisten aan: de typische pelgrimagepriester (*tirthapurohit*) en de religieuze leraar (*goeroe*). Het onderscheid tussen deze twee specialisten is als volgt te formuleren, dat de eerste een specialist in het officieren bij ingewikkelde rituelen is, terwijl de ander een spiritueel raadsman is. Hun relaties met pelgrims vormen netwerken van verschillende soort, die samen de sociale organisatie van de pelgrimage grotendeels bepalen. Hieronder wil ik nader ingaan op de aard van de relaties, die de pelgrims onderhouden met deze twee soorten religieuze specialisten.

De Hindoe heeft bij het uitvoeren van zijn rituelen *officianten* nodig die hem helpen op grond van hun kennis van de heilige teksten en handelingen. Het is de algemene regel, dat die officianten die het ritueel verrichten ten bate van hun cliënt, de offerheer (*jajman*), deel uitmaken van de priesterstand, de kaste der brahmanen. Binnen die priesterstand heb je weer verschillende endogame groepen, die zich specialiseren in bepaalde rituelen. Hieronder vinden we ook groepen families, die gespecialiseerd zijn in de rituelen die bij uitstek in de heilige plaatsen verricht worden, namelijk reinheidsrituelen en voorouderverering. Voor het begeleiden van de reinheidsrituelen, bijvoorbeeld door het geven van instructies bij het nemen van een ritueel bad, ontvangen deze pelgrimagepriesters een bepaald loon, waarvan de hoogte vrij algemeen bekend is. Dit loon wordt *daksina* genoemd en is iets totaal anders dan de zogenaamde *dana* (giften), die hij verder van de pelgrim kan ontvangen. Deze laatste houden namelijk verband met de voorouderverering. De Hindoe onderhoudt de relatie met zijn voorouders door hen zo nu en dan '*dana*' te schenken. Dit kan geld zijn, maar ook sieraden, olifanten, kleren en in vroeger tijden slavinnen. Zoals we al gezien hebben hangt de voorspoed van de familie mede af van de relatie met de voorouders, wat misschien de soms buitensporig grote giften verklaart. De pelgrimagepriester nu is de tussenpersoon tussen voorouders en pelgrims. De pelgrims geven de giften aan de priester en daarmee in rituele zin aan hun voorouders. De gift aan de priester is in wezen een gift aan de voorouders of zoals een informant het mij uitlegde: de priester is een postbus, je geeft iets aan hem en hij zal het naar de juiste plaats brengen.

Arbeidsdeling en kaste-systeem

De relatie priester-pelgrim behoort tot het traditionele *jajmani*-systeem van prestaties en tegenprestaties, dat we overal in India aantreffen. Het is een vorm van arbeidsdeling die verbonden is met het kastesysteem. Binnen een dorp ligt dat vrij eenvoudig. Een familie is traditioneel verbonden met een bepaalde andere familie voor het wederzijds verrichten van bepaalde diensten. Zo laten mensen zich steeds knippen door kappers uit steeds dezelfde familie in de kaste der barbiers en stellen daar een dienst, waarin zij gespecialiseerd zijn, tegenover. Op het religieuze vlak vinden we hetzelfde. Een familie is traditioneel verbonden met een bepaalde familie uit de brahmanenstand, die voor hen de rituelen verricht. In de pelgrimage-situatie is geen sprake van face to face relaties. In een dorp moeten die relaties er voor zorgen dat iedereen weet wie voor hem bepaalde diensten moet verrichten. De pelgrimagepriesters moeten registers bijhouden, waarin de namen van de mensen met wie zij *jajmani*-relaties onderhouden, genoteerd staan. Deze registers zijn verdeeld naar districten, subdistricten en dorpen, zodat de priester weinig moeite heeft om een relatie te traceren. (over deze registers: Gosvamy, 1966). De priesters zijn zelfs gespecialiseerd in districten. Deze situatie heeft zijn oorsprong in de tijd vóór de onafhankelijkheid. De huidige districten

Groep pelgrims bezig met voorouderritueel bij een waterput

vervolg op pagina 41

vervolg van pagina 39

Reizen naar reinheid en verlossing

waren toen kleine inheemse vorstendommen, waarvan de vorsten jajmani-relaties onderhielden met de pelgrimagepriesters en aan deze priesters het recht gaven ook dergelijke relaties met hun onderdanen te hebben. De priesters kregen documenten, die zij aan pelgrims uit hun rijk konden tonen en waarin zij die pelgrims de opdracht gaven hun rituelen bij deze priesters te verrichten. Zo zijn er ruimtelijk gescheiden netwerken van jajmani-relaties tussen pelgrims en priesters ontstaan, die natuurlijk ook na de onafhankelijkheid zijn blijven voortbestaan. De contacten gaan niet alleen van de pelgrims uit. De priesters brengen ook tegenbezoeken aan hun clientèle. Bij die bezoeken ontvangt de priester allerlei gaven in geld en natura, die ook weer gelden als dana aan de voorouders. De relatie is zuiver functioneel. De priester heeft geen verdergaande religieuze taak ten aanzien van onderwijs en advies in doctrinaire zaken. De relatie begint en eindigt met het ritueel.

De relatie pelgrim-religieuze leraar (goeroe) is geheel anders. De pelgrims komen in de eerste plaats naar de tempels om de goden – de belangrijkste zijn Siva en Visnu – te vereren. In deze tempels leven echter de heilige mannen (vrouwen alleen maar bij uitzondering), die zich uit de wereld hebben teruggetrokken. Een deel van de pelgrims komt hier om zijn goeroe te zien en te spreken. In dat geval behoren zij tot één en dezelfde religieuze gemeenschap. Een religieuze gemeenschap bestaat uit een clerus en een lekenom. De clerus is weer verdeeld in een celibataire en een niet-celibataire sectie. Zij leeft in tempels, die door de leken worden bekostigd en zich over het algemeen in pelgrimageplaatsen bevinden. Elke religieuze gemeenschap heeft een distinctieve doctrine over de weg naar de verlossing en de plaats van mystieke kennis of devotie overgave aan de godheid daarin. Deze gemeenschappen zijn allemaal gespecialiseerd in bepaalde goden of aspecten van die goden en bevinden zich dan ook in de eerste plaats in die pelgrimsoorden, waarin hun god zich het duidelijkst profileert. Zo is Ayodhya (de plaats van mijn eigen onderzoek) het meest een plaats van de Visnuiten, omdat hier een incarnatie van hun god Visnu volgens de mythe geboren is. Belangrijker echter dan de door de gemeenschap aangehangen doctrine is de exemplarische rol van de goeroe. Het gaat over het algemeen meer om de kwaliteiten van zijn persoon dan om de inhoud van de door hem verkondigde doctrine.

Wanneer de Hindoe zich een goeroe kiest, kiest hij meteen ook voor een religieuze gemeenschap. Dit is een persoonlijke en vrije keuze. Een groot verschil met de andere relaties die een Hindoe aangaat. Deze zijn immers volledig door het kastesysteem bepaald. Er wordt dan ook wel eens gesteld, dat het hindoeïsme enkel een *orthopraxie* kent, *geén orthodoxie*. Zo ben ik zelf vrij vaak in diep-religieuze gezinnen geweest, waarin alle leden een andere goeroe hadden en tot verschillende religieuze gemeenschappen behoorden. Anderzijds vind je natuurlijk ook vaak, dat een zoon de leraar van zijn vader kiest of diens opvolger. Vrouwen kunnen ook een goeroe kiezen of zelf in een tempel gaan leven en goeroe worden. Dit komt echter beduidend minder voor dan bij mannen. Na het kiezen van een goeroe wordt men ingewijd in de gemeenschap. Dit gaat met een initiatieritueel gepaard, waarvan het eerste deel zuiverend is: de leerling neemt een bad, bij voorkeur in een heilige rivier. Vervolgens wordt zijn haar ritueel geschoren. Dan volgt het meest essentiële deel van de initiatie: de leraar fluistert de leerling een geheime meditatiefomule (mantra) in het oor. Deze mantra is strikt persoonlijk en mag aan niemand verteld worden. Na het ontvangen van de mantra krijgt de leerling met een hete stempel, die enige tijd in het vuur is gehouden, het brandmerk van de gemeenschap op beide armen gebrand. Verder wordt met poeder of as het teken van de gemeenschap op zijn voorhoofd aangebracht. Aan dit laatste kan men snel zien tot welke gemeenschap iemand behoort. Aan het eind van het ritueel geeft de leraar de leerling een uitgebreide uitleg van de methode van meditatie en de voornaamste doctrinaire standpunten van de gemeenschap.

De relatie goeroe-leerling is in principe le-

venslang. Het is bepaald niet zo, dat men van de een naar de ander gaat. De houding van de leerling is zeer volgzaam, in onze ogen haast slaafs. De goeroe is heilig; hij wordt soms zelfs beschouwd als een god op aarde. De leerling begroet hem door languit ter aarde te vallen en vol respect zijn voeten aan te raken. Men zoekt een schuilplaats aan de voeten van de goeroe, zegt de Hindoe. In Ayodhya zag ik hoe het water, waarmee een goeroe zich had gewassen, opgevangen werd en als heilig water opgedronken. Om te leren van het voorbeeld van zijn goeroe moet de Hindoe hem regelmatig opzoeken. De verjaardagen van belangrijke goeroes zijn aanleiding tot grootscheepse pelgrimage naar de heilige plaats waar hij woont. Soms gaat de goeroe zelf ook op tournee. Hij bezoekt dan zijn rijke leerlingen en geeft lezingen bij hen thuis. Dit doet hij veelal om fondsen te verwerven voor

Goeroe wordt overgoten met water

het bouwen en onderhouden van tempels en andere religieuze instituties. De gesprekken, die de goeroe voert met zijn leerlingen gaan over het algemeen over religieuze denkbeelden. De leerling vraagt ook wel om advies in wereldse problemen, maar hier zal de houding van de goeroe betrekkelijk gedistantieerd zijn. Hij kan zich namelijk niet in de dingen van de wereld mengen zonder althans iets van zijn heiligheid te verliezen. Een god begeeft zich niet in de politiek. Dat wil niet zeggen, dat de adviezen van de goeroe geen politieke implicaties hebben, maar dat ze voortkomen uit een persoonlijke, geïsoleerde visie en als zodanig een beperkte invloed hebben. Men moet goed bedenken, dat het hindoeïsme geen kerk heeft, geen centraal geleide organisatie van gelovigen, maar slechts een verzamelaar is van uiteenlopende doctrines en religieuze gemeenschappen.

We hebben nu in brede lijnen de structuur van de Hindoe pelgrimage in kaart gebracht. De geloofsvoorstellingen, die de achtergrond vormen van de pelgrimage, zijn enerzijds gericht op reinheid en voorouderverering en hebben dan duidelijk rituele implicaties, anderzijds zijn zij gericht op verlossing en hebben in dat geval een meer spirituele, mystieke betekenis. Verbonden met deze voorstellingen en daaruit volgende handelingen is een religieuze organisatie met twee netwerken rond respectievelijk een ritueel en een spiritueel specialist. Het is interessant deze bevindingen te confronteren met de structurele analyse van de Hindoe samenleving, die de antropoloog Louis Dumont heeft ontwikkeld. Hij ziet het hindoeïsme als de religie van kaste en wereldverzakking (Dumont 1970, p. 59). De religie van de kaste is de groepsreligie, waarin de maatschappelijke ordening wordt uitgedrukt. Het is de ideologie van de homo hiërarchicus, waarin het individu (en soi et pour soi) niet bestaat, maar alleen de groep (kaste), die zich in een reinheidshiërarchie bevindt met andere kasten en waarvan de relaties met die andere kasten zijn georganiseerd in het jajmani-systeem. Deze groepsreligie zien we in de pelgrimage terug in de voorstellingen rond reinheid en voorouderverering. We hebben gevonden, dat het onrein worden veelal gelijk is aan het overtreden van een sociale norm. Het

kastesysteem heeft reinigingsmogelijkheden nodig om te kunnen functioneren. Aan deze eis voldoet pelgrimage. Van vooroudercultussen kan men in het algemeen stellen, dat ze de exclusieve groepsbanden benadrukken. Het in het kastesysteem zeer belangrijke jajmani-netwerk komt hier sterk naar voren. Het andere structuurkenmerk, dat door Dumont wordt onderkend in het hindoeïsme is dat van de wereldverzakking. Hij verwijst hier naar het streven, verlost te worden van de banden met de wereld, de strakke kaste-maatschappij, waarin ieders positie bepaald worden door de daden uit vorige levens. Door zich uit de wereld terug te trekken wordt de Hindoe van homo hiërarchicus tot *individu in onze zin*. Dat wil onder andere zeggen, dat zijn positie en relaties met andere mensen op *individuele, vrije keuze* berusten en niet meer bepaald zijn door kasteregels. Het terugtrek-

ken uit de wereld moet niet te letterlijk opgevat worden. Het gaat hier in tegenstelling tot de groepsreligie van het kastensysteem om de religie van het individu, die natuurlijk wel weer een specifieke sociale organisatie kent, namelijk de religieuze gemeenschappen rond de religieuze leraar, de wereldverzaker. Ook deze voorstelling van verlossing en de sociale organisatie in religieuze gemeenschappen rond de goeroe vinden we duidelijk terug als belangrijk element in de pelgrimage. De relaties berusten hier niet zoals bij de pelgrimagepriesters op het jajmanisysteem, maar op individuele vrijwillige keuze. De inhoud van de relatie wordt grotendeels bepaald door de positie van de goeroe buiten de wereld. Dumont stelt, dat de wereldverzaker zich buiten de wereld heeft geplaatst en daar ook niets meer mee te maken heeft behalve dan het voedsel, dat hij eruit ontvangt (Dumont 1964, 30). Dit is wellicht iets te sterk, maar duidelijk is, dat de goeroe geen criticus van de wereld is, maar boven de wereld staat, wat mede de beperkte politieke invloed van goeroes in India verklaart.

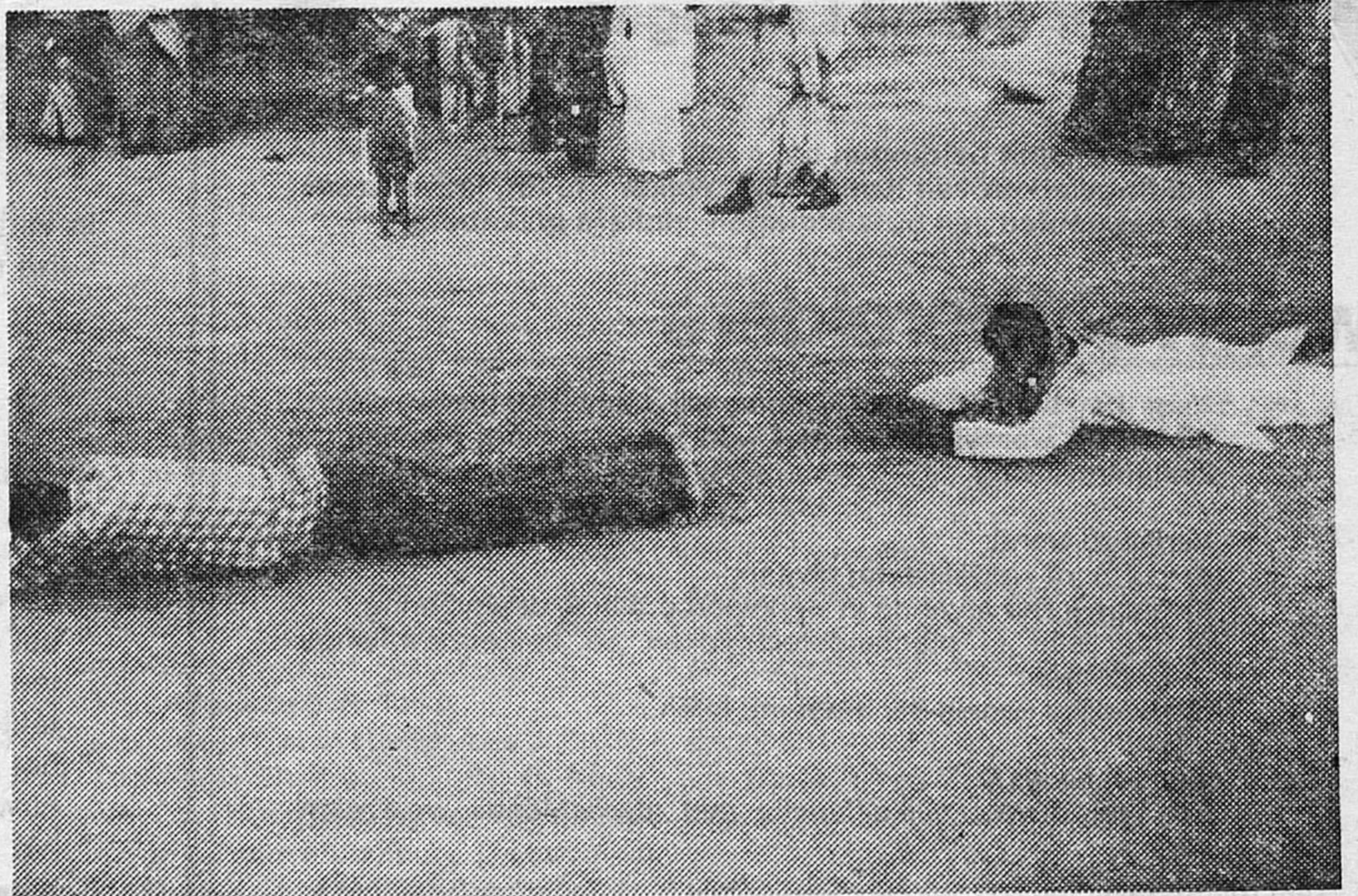
Dumont wordt wel verweten, dat hij alles in een tijdloos perspectief plaatst, terwijl het historisch proces wel degelijk invloed heeft op de structuur van de Indiase samenleving. Het is inderdaad belangrijk dit element bij de analyse te betrekken. Vrij algemeen is in India een afnemend belang van het jajmanisysteem te constateren. Dat komt onder meer door allerlei technologische ontwikkelingen, wijzigingen in de landrechten door landhervormingen, toenemende migratie en industrialisering (Cohn, 1970, p. 133, 134). Dit heeft niet alleen gevolgen voor de traditionele relaties binnen het dorp, maar ook voor de relaties met de pelgrimagepriesters. Hierbij zijn vooral de groei van de bevolking en de verbeteringen in het transportsysteem van belang geweest. Grote groepen pelgrims bezoeken de heilige plaatsen en de meeste pelgrims weten niet wie hun familiepriester is en zijn hier ook niet meer in geïnteresseerd. Het geven van giften (dana) aan de voorouders neemt sterk af en het verrichten van reinheidsrituelen, waarvoor men de priester een bepaald loon (daksina) moet geven,

vervolg op pagina 43

vervolg van pagina 41

Reizen naar reinheid en verlossing

Pelgrims op weg naar een heilige plaats. Zij strekken zich steeds opnieuw op de grond uit tot zij hun einddoel bereikt hebben

neemt toe bij de grote toevloed van pelgrims. De *jajmani-relaties* nemen dus af en maken plaats voor *onpersoonlijke relaties*, waarbij voor diensten volgens bekende tarieven betaald wordt. De priesters hangen nu voor hun levensonderhoud steeds meer af van de hoeveelheid pelgrims, die het ritueel door hen laten verrichten. Zij maken nu steeds meer gebruik van tussenpersonen, die de pelgrims naar hen toebrengen. In de concurrentie, die zo tussen de priesters is ontstaan, gaat het steeds meer om het opbouwen van solide netwerken van tussenpersonen, die de pelgrims begeleiden van de plaats van herkomst tot de heilige plaats.

De harde onderlinge strijd tussen de priesters heeft verpaupering van een deel van de gemeenschap tot gevolg gehad, terwijl enkele families zeer welvarend zijn geworden.

Tenslotte is het van belang, te kijken in hoeverre de hier beschreven Hindoe pelgrimage geïnterpreteerd kan worden aan de hand van het algemene pelgrimagemodel, dat door Victor Turner is ontworpen (Turner, 1974, p. 166-230). Turner wil een vergelijkende studie maken van pelgrimageprocessen zowel vanuit een diachronisch als een synchronisch perspectief. Het begrippenapparaat hiervoor heeft hij ontwikkeld in vroegere studies van overgangsrituelen bij de Ndembu, een stam in Zambia. Die rituelen vonden plaats in de periferie van het woonoord en hielden dus een reis uit de gemeenschap in om na een verblijf in een andere plaats veranderd terug te keren. Die verandering hield dan vooral een wijziging in positie binnen de stam in, bijvoorbeeld van jongen werd men volwassen man. Waar het Turner nu om gaat is, dat in deze overgangssituatie van een toestand in een andere, die plaats heeft in de periferie, een gevoel van

verbondenheid ontstaat tussen de deelnemers, waarbij structurele verschillen van status en rol wegvallen. Dit gevoel noemt Turner *communitas* of ook wel *antistructuur*, omdat het tegengesteld is aan de structurele onderscheidingen, die tussen mensen gemaakt worden in het normale sociale leven. Dit kenmerk van overgangsrituelen in tribale samenlevingen vindt Turner terug bij de pelgrimages in de zogenaamde historische religies van feodale samenlevingen, die hoofdzakelijk gebaseerd zijn op landbouw. Hier verlaat men gelokaliseerde, relatief stabiele, gestructureerde systemen van sociale relaties - zoals dorp, stad, buurt, familie - voor het proces van pelgrimage (Turner, 1974, 167, 168). In dit proces ontstaat dan ook *communitas*, namelijk tussen groepen pelgrims onderling en tussen pelgrims en degenen, die hen gastvrijheid verlenen. Pelgrimage volgt dus de overgangsrituelen van de tribale samenlevingen op als ritueel proces, dat *communitas* oproept en daarmee inclusief van karakter is. Inclusief wil zeggen, dat hierin nadruk wordt gelegd op gedeelde waarden in tegenstelling tot exclusieve groepsbelangen. Het accent wordt gelegd op het feit, dat allen gelijk zijn, dat er in wezen geen verschillen zijn. Het zijn daarmee rituelen van de wijdere gemeenschap in plaats van de beperkte groep. Het belang van deze ideeën van Turner is gelegen in het feit, dat hierin pelgrimage een belangrijke rol krijgt in een proces van nationale integratie. Wat kan hier immers bevorderlijker voor zijn dan een ritueel proces, waarin verschillen van streek, dorp, kaste etc. wegvallen en vervangen worden door een gevoel van *communitas*. Nu is iets dergelijks ook wel gesuggereerd in de kring van antropologen die werkten binnen het in het begin van dit artikel besproken perspectief van

Grote traditie-kleine tradities. Zo stelt Mandelbaum, dat de eenheid van India een idee is, dat voortkomt uit de Hindoe religie en constant bevestigd wordt in de algemene praktijk van pelgrimage (Mandelbaum, 1972, p. 401). Hier lijkt echter het proces van culturele integratie binnen de algemene noemer van het hindoeïsme, dat inderdaad al vele eeuwen bezig is verward te worden met een proces van nationale integratie van India als socio-politieke eenheid. Dit komt veel scherper naar voren in het pelgrimage-model van Turner. Hier wordt immers theoretisch het grootste belang gehecht aan het element van inclusiviteit en *communitas* in het pelgrimageproces. Als we echter nog eens kijken naar onze bevindingen over de Hindoe pelgrimage, dan zien we als enig eenheidskenmerk, dat alle pelgrims Hindoes zijn en in zoverre kunnen we inderdaad spreken van culturele integratie.

Verder zijn de pelgrims evenwel op alle mogelijke manieren georganiseerd in exclusieve verbanden, namelijk in *jajmani-relaties* met pelgrimagepriesters en in *goeroe-leerling relaties* binnen religieuze gemeenschappen. In de pelgrimage wordt de structuur van de Hindoe samenleving weerspiegeld, zoals we hier boven geconstateerd hebben. Er is sprake van *structuur in plaats van anti-structuur*, zoals Turner veronderstelt. Bovendien geeft ook de reis naar de heilige plaats en het verblijf daar weinig mogelijkheden tot het ontstaan van *communitas*. Men reist in gesloten groepen, die verblijven in pelgrimslo-

gies, die verdeeld zijn naar regio en soms zelfs naar kaste. (zie Bhardwaj 1973). Het is dus zeer twijfelachtig of pelgrimage een ritueel proces is van de wijdere gemeenschap, waarbij gevoelens van eenheid ontstaan en de structurele verschillen van groepen onderling omgezet worden in anti-structuur. We kunnen daarentegen stellen, dat de structuur van de Hindoe samenleving en de processen, waaraan deze structuur onderhevig is, duidelijk naar voren komen in de Hindoe pelgrimage.

Literatuur

- Bhardwaj, S. M., *Hindu places of pilgrimage in India, a study in cultural geography*, 1973, University of California Press, Berkeley.
- Cohn, Bernhard S., *India: The social anthropology of a civilisation*, 1970, Prentice Hall.
- Dumont, Louis, *La civilisation indienne et nous*, 1964, Armand Colin, Paris.
- Dumont, L., *Religion/Politics and History in India*, 1970, Mouton, Paris/The Hague.
- Dumont, L., *Homo Hierarchicus*, 1972, Paladin London.
- Gosvamy, B. N. The records kept by priests at centres of pilgrimage as a source of social and economic history. *The Indian Economic and Social History Review*, 3, 1966, 174-184.
- Mandelbaum, David G., *Society in India*. Popular Prakashan, 1972, Bombay.
- Redfield, Robert, *The primitive world and its transformations*, Cornell, 1953.
- Singer, Milton B. *When a great tradition modernizes*, 1972, Pall Mall Press, London.
- Turner, Victor, *Dramas, Fields and Metaphors*, 1974, Cornell.
- Vidyarthi, L. P., *The sacred complex of Kashi*, 1979, Gaya, 1961, Asia Publishing House, New York.
- Vidyarthi, L. P., *The sacred complex of Kashi*, 1979, Concept Publishing Company, New Delhi.

Ingezonden mededelingen

Studiecentrum NOVI als u uw automatiseringskennis bevestigd wilt zien met 'n waardevol diploma.

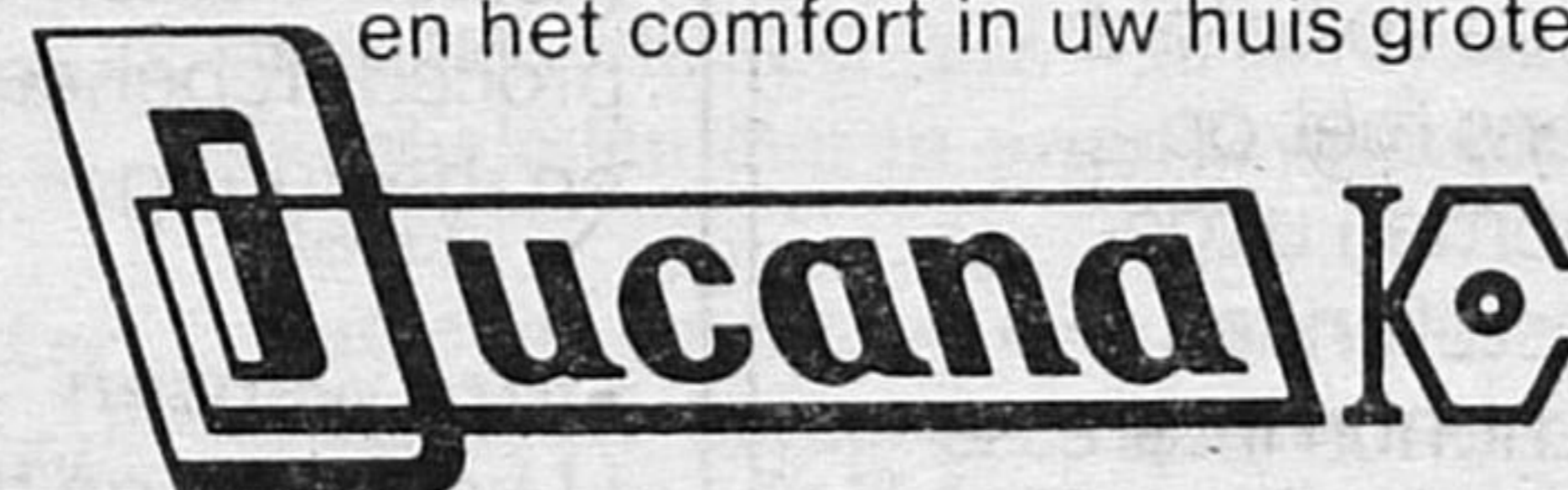
Studiecentrum NOVI geeft in tal van plaatsen dag- en avondkursussen waar u uw automatiseringskennis snel en gedegen kunt uitbreiden door bijvoorbeeld het Praktijkdiploma Cobol te behalen. Uitgebreide informatie over alle Studiecentrum NOVI kursussen vindt u in onze studiegids, welke wij u graag gratis toesturen. 'n Telefoontje is voldoende.

Studiecentrum NOVI Stadhouderskade 6 Amsterdam
Telefoon 020-165666.

Mensen met inzicht in uitzicht denken vooral aan energiebesparing met:

DUCANA VOORZETRAMEN

Zuinig zijn met energie! Dat is het wachtwoord van de laatste paar jaar. Immers, energie b.v. gas en elektra wordt schaarser en duurder. Iedereen praat er over. Maar u kunt er direkt alles aan doen met de formidabele voorzetrampen van Ducana. Jawel, da's een investering. Maar die krijgt u er dubbel en dwars uit. Want voorzetrampen van Ducana houden de warmte binnen en de kou buiten. Daardoor zijn uw stookkosten lager en het comfort in uw huis groter.

Is het plaatsen van voorzetrampen een probleem? Vergeet het maar. Het gebeurt snel en probleemloos. Zonder hak- en breekwerk. Daarbij hebben ze een uniek ventilatiesysteem en ze zijn eenvoudig uitneembaar. De voorzetrampen van Ducana, uit aluminium (geen onderhoud dus), zijn er in drie uitvoeringen: wit, bruin (een fraaie oplossing voor moderne, hardhouten kozijnen) en naturel. Kiest u maar.

VAN DEN BRINK & THUYS sinds 1830

Torenlaan 1 Laren (NH) tel. 02153-82290

BON Stuur mij vrijblijvend volledige informatie over Ducana voorzetrampen

naam .....
adres .....
plaats .....
telefoon .....

In gesloten, ongefrankeerde envelop sturen aan:

Van den Brink & Thuys - Ducana Antw.nr. 47, 1251 HE Laren (NH) 16-10

30% subsidie da's mooi meegenomen